

АРТУР ШОПЕНХАУЕР

Из „Парерга и паралипомена“¹

Към правната наука и политиката

§120

Своеобразна грешка на немците е, че търсят в облаците това, което лежи в краката им. Отличен пример за това дава третирането на ЕСТЕСТВЕННОТО ПРАВО от професорите по философия. За да се обяснят елементарните човешки отношения, които съставляват неговата материя, т. е. Справедливост и несправедливост, собственост, държава, наказателно право и т. н., биват привлечени най-разточителни, най-абстрактни и поради това най-широки и безсъдържателни понятия и от тях, според каприза на съответния професор, бива издигната в облаците ту една, ту друга Вавилонска кула. Така най-ясните, най-елементарните и непосредствено дадени ни жизнени отношения стават неразбираеми, от което страдат младежите, обучавани в такава школа, докато самите неща са във висша степен прости и разбираеми, нещо, в което човек може да се убеди от моето изложение на същите. Но при определени думи като право, свобода, добро, битие (този нищо неказващ субстантивиран спомагателен глагол) и др. под. на немеца му се завива свят, той скоро изпада в един вид делириум и се впуска в безсъдържателни, високопарни фрази, като изкуствено съчетава най-широки, следователно най-кухи понятия, вместо да обърне поглед към реалността и да наблюдава в плът и кръв отношенията, от които са абстрахирани тези понятия и които следователно съставляват изключително истинското им съдържание.

§121

Който тръгва от предубеждението, че понятието за *справедливост* трябва да бъде *позитивно* и се заема да го определи като такова, няма да сполучи: защото той иска да хване една сянка, преследва призрак, търси едно *nonens*². Тъй като понятието за *справедливост*, също като това *свобода* е *отрицателно* - неговото съдържание е просто отрицание. Понятието за *несправедливост* е позитивното и е равнозначно на нанасяне на щета в най-широк смисъл, значи на *laesio*³. Такава щета може да засяга или личността, или собствеността, или честта. Оттук лесно могат да се определят *човешките права*: Всеки има право да прави всичко, с което не нанася щети никому.

Да имаш право на нещо или *върху* нещо не означава нищо повече от това да можеш да го правиш, вземеш или използваш, без с това да нанесеш щета другиму: просто е клеймото на истината. Оттук се изяснява и безсмислеността на някои въпроси, например дали имаме право сами да се лишим от живот. Що се отнася обаче до претенциите, които други могат да имат лично към нас, те са в зависимост от предпоставката, че сме живи, така че отпадат заедно с нея. Изискването този, който повече не иска да живее заради самия себе си, да продължава да живее като проста машина в полза на други, е прекалено.

§122

Въпреки че силите на хората са неравни, правата им са равни, защото те не се основават на силите, а поради моралната природа на правото - на това, че у всеки се проявява една и съща воля

¹ Парерга и паралипомена - (Гръцки съответно за „Приложения“ и „Пропуски“; Немски: Parerga und Paralipomena) е колекция от философски размишления на Артур Шопенхауер публикувано през 1851г.[1] Изборът е съставен не като обобщение или въведение към философията на Шопенхауер, а като допълнителни четива за тези, които вече са я приели,[2] въпреки че авторът твърди, че това би било разбираемо и би представлявало интерес за непосветените. Колекцията е разделена на два тома, обхващащи първо парерга и след това паралипомена към тази философия. The Parerga са шест разширени есета, предназначени като допълнение към мисълта на автора. The Paralipomena, кратки размисли, разделени по теми на тридесет и една подзаглавия, обхващат материал, който досега не е бил адресиран от философа, но е считан от него като допълващ към парерга.

² Nonens – несъществуващо.

³ Laesio – нараняване, причиняване на загуба.

Артур Шопенхауер *Парерга и паралипомена*

за живот на една и съща степен на своята обективация. Това обаче важи само за изначалното и абстрактно право, което човек има като човек. Собствеността, както и честта, която всеки придобива посредством собствените си сили, се определя от величината и вида на тези сили и разширява сферата на правата му, следователно тук равенството свършва. По-надареният или по-дейният придобива повече притежания и така разширява не правото си, а само броя на нещата, върху които то се простира.

§ 123

В главното си съчинение (том 2, глава 17) показвах, че *държавата* е по същество защитна институция срещу външни посегателства върху обществената цялост и вътрешни на отделните хора един спрямо друг. Оттук следва, че необходимостта на държавата в последна сметка се основава на признатата *несправедливост* на човешкия род. Без нея нямаше да мислим за държава, защото никой не би имал основание да се страхува от нахърняване на правата си, а простото обединение на хората срещу опасността от диви животни или от стихии щеше да има само слаба прилика с държавата. От тази гледна точка ясно се вижда ограничеността и пошлостта на псевдофилософите, които с помпозни фрази величават държавата като висша цел и плод на човешкото съществуване и с това предлагат апотеоз на филистерството⁴.

§ 124

Ако на света цареше справедливост, щеше да е достатъчно човек да е изградил дома си и нямаше да има нужда от друга защита освен това очевидно право на собственост. Но тъй като на дневен ред е несправедливостта, иска се, който е изградил дома си, също да е в състояние и да го защитава. Иначе правото му *de facto* е непълно: нарушителят се ползва от юмручно право, до което кажи-речи се свежда понятието за право при Спиноза. Той не познава друго право, а казва: *Правото на всеки един стига дотам, докъдето се простира силата му* и *Правото на всеки един се определя от силата му*. До това понятие за право изглежда го е довел Хобс, по-точно *De cive* (*За гражданина*) *cap. 1, § 14*, където той добавя и удивителното пояснение, че правото на добрия Бог върху всички неща се основава само върху неговото всесилие. В света на гражданските отношения това правно понятие е отречено както на теория, така и на практика, в този на политиката обаче - само на теория: тук то продължава да се прилага практически, блестящо потвърждение за което дава скорошният разбойнически набег на североамериканците срещу Мексико, въпреки че той е надминат многократно от по-отдавнашните набези на французите, предвождани от Буонапарте, срещу цяла Европа. Само че такива завоеватели, вместо да разкрасяват делото си с публични, официални лъжи, които будят възмущение дори повече от самото дело, би трябвало да се позовават дръзко и открито на учението на Макиавели. Защото от него става ясно, че наистина между индивидите и в морала и в правото все още е валиден принципът *каквото не искаш да ти направят, не го прави другиму*, докато между народите и в политиката важи противоположният принцип: *каквото не искаш да ти направят, прави го другиму*. Ако не искаш да паднеш под робство, пороби своевреременно съседа си - докато слабостта му ти дава възможност. Защото ако оставиш тази слабост да премине, то тя ще се окаже беглец в твоя лагер - тогава съседът ще пороби теб, въпреки че за греха на поколението, допуснало този пропуск, ще плати не то, а следващото поколение. Този макиавелистки принцип е много по-прилично прикритие за грабителите отколкото прозирната завеса от очебийни лъжи в президентските речи, толкова очебийни, че се свеждат до известната история за зайчетата, които нападнали кучето.

§ 125

Между крепостното право, както в Русия, и поземлената собственост, както в Англия, и въобще между крепостните селяни и арендаторите, местните жители, длъжниците по ипотека и др. под. разликата е повече във формата, отколкото в предмета. Дали ми принадлежи селянинът,

⁴ Филистер - Човек без духовни потребности, вгълбен в материалните неща. Силно ограничен кръгзор, не може да отсява маловажните неща от важните такива, третира ги еднакво.

Артур Шопенхауер Парерга и паралипомена

или земята, от която му се налага да се прехранва, дали птицата, или храната ѝ, разликата по същество не е голяма, както казва и Шекспир с думите на Шейлок:

*Животът ми ще рухне цял,
когато отнемете ми средствата за него.*

Свободният селянин има наистина това предимство може да тръгне по широкия свят. В замяна на това крепостният селянин и прикрепен към земята може би има по-голямото предимство, че когато лоша реколта, болест, старост и немощ го направят безпомощен, господарят му трябва да се грижи за него. Затова той спи спокойно, докато при слаба реколта господарят му прекарва безсънни нощи да мисли как ще намери хляб за крепостните си. Друго предимство на свободния е възможността с помощта на някакъв талант да промени положението си към по-добро. Но тя не е напълно отнета и на роба. Ако с отличните си постижения той стане ценен за господаря си, това се отразява на отношението към него. Така в Рим занаятчиите, управителите на работилници, архитектите, дори лекарите, най-често са били роби, и казват, че дори сега в Русия има едри банкери, които са крепостни; освен това робът има възможност да се откупи със спечеленото, както често става в Америка.

Следователно бедността и робството са само две форми, почти може да се каже — две имена на едно и също нещо, чиято същност се състои в това, че силите на един човек в по-голямата си част не отиват в полза на него самия, а за други, откъдето отчасти произтича претоварването му с работа, отчасти оскъдното задоволяване на потребностите му. Защото природата е дала на човека само толкова сили, че при умереното им напъгане да може да отвоюва от земята средствата си за преживяване - той не е получил голям излишък от сили. Тогава, ако разтоварим една не съвсем незначителна част от човешкия род от бремето на физическото поддържане на съществуването ѝ, останалата част от него ще бъде натоварена прекомерно и ще живее в нищета. Това е непосредствената причина за онова зло, което под името или на робството или на пролетариата винаги е тежало върху плещите на огромното мнозинство от хората. По-далечната му причина обаче е луксът. А именно, за да могат малцина да имат неща, без които могат, неща излишни и префинени, дори да могат да удовлетворяват изкуствени потребности, за целта трябва да се изразходва голяма част от наличните човешки сили и затова те не достигат за създаването на необходими неща, такива, без които не може. Вместо колиби за себе си хиляди хора строят разкошни жилища за малцина, вместо груби платове за себе си и близките си те тъкат фини платове или коприна, дори плетат дантели за богатите и въобще произвеждат хиляди луксозни предмети за задоволяване на богатите. От такива производители на луксозни стоки се състои голяма част от населението на градовете: така че селянинът трябва да оре, сее и жъне не само за себе си, а и за тях и за клиентите им, значи той има повече работа от тази, която първоначално му е отредила природата. На всичкото отгоре той самият трябва да използва голяма част от земята не за жито, картофи и паша, а за грозде за вино, коприна, тютюн, хмел, аспержи и т. н. Освен това, заради доставките на захар, кафе, чай и т. н, корабостроенето и корабоплаването отнемат голям брой хора от селското стопанство. Производството на тези излишества е причина също и за нищетата на онези милиони черни роби, които биват отвлечани насила от родината си, за да произведат с потта и мъченията си тези предмети на удоволствието. Накратко, една голяма част от силите на човешкия род бива оттеглена от създаването на необходимото за всички, за да се доставят за малцина напълно излишни неща, без които може. Така че докато от едната страна съществува лукс, от другата по необходимост трябва да има прекомерен труд и тежък живот, било то под името на бедността или под това на робството, на *пролетарии (граждани от най-долното съсловие на римския народ)* или на роби. Фундаменталната разлика между едните и другите е, че робите трябва да приписват произхода си на насилието, а бедните - на лукавството. Цялото неестествено състояние на обществото, всеобщата борба за изплъзване от бедността, корабоплаването, платено с живота на толкова хора, заплетеният търговски интерес и накрая войните, причина за които е всичко това - всички тези неща имат един единствен корен, *лукса*, който не прави щастливи дори тези, които се ползват от

Артур Шопенхауер *Парерга и паралипомена*

него, напротив, той ги прави болезнени и неприветливи. Така че за облекчаването на човешката нищета най-ефективно би било намаляването, дори премахването на лукса.

В целия този ред на мисли безспорно има много истина. и все пак в крайна сметка той се опровергава от друг един ред на мисли, който освен това е подкрепен от свидетелството на опита. мускулните сили (възбудимост), изгубени за най-належащите нужди на човешкият род заради слугувания на лукса труд, с времето му се връщат хилядократно от освободените (в химическия смисъл) точно по този начин нервни сили (чувствителност, интелигентност). Защото, тъй като последните са от по-висш вид, то и постиженията им хилядократно надвишават тези на първите:

Защото един мъдър съвет върши повече работа от ръцете на мнозина

Един народ, съставен предимно от селяни, не би открил и изобретил много неща, но щом ръцете почиват, работи главата. изкуствата и науките сами са рожби на лукса и те плащат неговия дълг. тяхно дело е онова усъвършенстване на технологията във всичките ѝ клонове, в механичните, химичните и физичните, което в наши дни е издигнало машинното производство до никога досега неподозирана висота и особено чрез парната машина и електричеството постига неща, които предишни векове биха приписали на помощта на дявола. Сега във фабрики и манифактури от всякакъв вид, понякога също и в селското стопанство, машини вършат хиляда пъти повече работа отколкото биха могли да свършат ръцете на всички богати, образовани и труженици на ума, незаети днес с физическа работа, чрез евентуално отстраняване на всякакъв лукс и установяване на всеобщ селски живот. Произведенията на всички тези предприятия обаче в никакъв случай не са от полза само за богатите, а за всички. Неща, които някога са били голяма рядкост, сега са достъпни за всеки и в голямо количество и животът на низшата класа също е спечелил откъм удобства. Някога в Средновековието един английски крал заел чифт копринени чорапи от един от велможите си за да даде, обут в тях, аудиенция на френския посланик. Днес всеки продавач има такива чорапи. Преди петдесет години дамите носеха също такива басмени рокли, каквито носят днешните слугини. Ако прогресът на машинното производство продължи още известно време със същата скорост, може да се стигне дотам, човешкото физическо усилие почти напълно да бъде заместено, както вече е станало с голяма част от силата на конете. Тогава би могло да се мисли за известна общодостъпност на духовната култура за целия човешкият род, която е невъзможна, докато голяма част от хората трябва да полага тежък физически труд, понеже възбудимост и чувствителност винаги и навсякъде, както изобщо, така и в частност, са в антагонизъм, точно защото една и съща жизнена сила е в основата и на двете. Тъй като по-нататък *изкуствата рушат нравите*, то, в голям мащаб, войните, а в малък — свиванията или дуелите, може би напълно ще изчезнат от лицето на земята. Всъщност и едните, и другите и сега вече са станали много по-редки. Но тук целта ми не е да пиша утопия.

Но дори ако оставим настрана всички тези основания, в противовес на гореизложената аргументация за премахването на лукса и равномерното разпределение на физическия труд трябва да се вземе предвид, че голямото стадо на човешкия род винаги и навсякъде по необходимост има потребност от предводители, ръководители и съветници под най-различна форма според конкретния случай: такива са съдиите, управниците, военачалниците, чиновниците, свещениците, лекарите, учените, философите и т. н. Всички те имат задачата да преведат това некадърно и заблудено в мнозинството си племе през лабиринта на живота, за който във връзка с тази си мисия всеки от тях, според своето положение и способности е придобил по-широк или по-тесен поглед. Това, че тези водачи трябва да останат свободни от физически труд, както и от общата нужда или от общите неудобства, дори, в съответствие с много по-големите си заслуги, да притежават и консумират повече от обикновения човек, е естествено и редно. Дори едрите търговци *трябва* да се причислят към тази облагодетелствана класа от водачи, доколкото отдалеч предвиждат и посрещат потребностите на народа.

§126

Въпросът за суверенитета на народа се свежда в основата си до това дали някой поначало може да има правото да властва над един народ против волята му. Не мога да си представя как това може да се твърди с разумни аргументи. Следователно народът наистина е суверен; той

Артур Шопенхауер *Парерга и паралипомена*

обаче е вечно непълнолетен суверен, който следователно трябва завинаги да остане под опекунство и никога не може сам да упражнява правата си, без да предизвика безгранични опасности. Още повече предвид на обстоятелството, че както всички непълнолетни, той лесно попада в лапите на коварни измамници, които поради това се наричат демагози.

Първоначално наистина всички князе са извоювалите победи военачалници и дълго управляват в това си качество. След като се сдобиват с постоянна войска, те започват да гледат на народа като на средство да изхранват себе си и войниците си, следователно като на стадо, за което човек се грижи, за да му дава вълна, мляко и месо. Само че с времето и носените от него промени от кралската власт се развива нещо съвсем друго и това понятие отстъпва на заден план, където вече само понякога го виждаме да преминава като призрак. А именно, на негово място идва понятието за бащата на страната и кралят става здравият, непоклатим стълб, единствена опора и гаранция за целия законов ред, а значи и за правата на всички. Но това той успява да върши само благодарение на своята привилегия *по рождение*, което дава на него и само на него нямащ равен на себе си авторитет, който не може да бъде поставен под съмнение, дори такъв, че всеки сякаш инстинктивно му се подчинява. Затова с право той се нарича „по Божия милост крал и е винаги най-полезният човек в държавата, за чиито заслуги никоя гражданска листа“ не е прекалено висока отплата, колкото и голяма да е тя.

Но Макиавели все още се е опирал толкова решително на онова първо, средновековно понятие за княза, че като нещо разбиращо се от само себе си не го разяснява, а го предпоставя тихомълком и на него основава съветите си. Въобще неговата книга е само изложение на господстващата по онова време практика, издигната до теорията и представена в нея със систематична последователност. Точно в тази нова за нея теоретична форма и завършеност тя придобива във висша степен пикантен вид. Последното, казано между другото, важи също така за безсмъртната книжка на Ларошфуко, чиято тема обаче е частният, а не публичният живот и която не предлага съвети, а бележки. В тази великолепна книга все пак може да се критикува заглавието: в по-голямата си част това не са *максими, нито рефлексии (размисли), а наблюдения*. Такова трябваше да бъде и заглавието ѝ. Впрочем, много неща у самия Макиавели намират приложение към частния живот.

§ 127

По природа *силата* властва - вместо да подпомага властта на *правото*. Това е проблемът на държавническото изкуство и това наистина е тежък проблем. Можем да разберем това, ако вземем под внимание какъв безграничен егоизъм се таи в гърдите на всеки човек, като към него най-често се прибавя и натрупана омраза и злоба, така че по начало *раздорът*; далеч превъзхожда *любовта* и води дотам, че има много милиони така устроени индивиди, че трябва да бъдат удържани в рамките на реда, мира, спокойствието и законността, докато по начало всеки има правото да каже всекиму: „Каквото си ти, това съм и аз!“ С оглед на това човек би трябвало да се чуди, че, както виждаме, на света царят като цяло такова спокойствие и мир, такава законност и ред. А те са дело само на държавната машина. Защото непосредствено може да действа само физическото насилие, тъй като хората, такива каквито са по правило, само към него проявяват възприемчивост и респект. Ако за да се убедим в това от опит, бихме отстранили всяка принуда и само бихме им показали по най-ясен и убедителен начин какво повеляват разумът, правото и справедливостта, но в ущърб на интереса им, безсилието на чисто моралните фактори би проличало по това, че в отговор щяхме да получим предимно насмешка. Значи само физическата сила е в състояние да създаде респект. Но първоначално тази сила е в ръцете на масата, където тя е в компанията на невежеството, глупостта и несправедливостта. Така че задачата на държавническото изкуство най-напред е при толкова трудни условия все пак да подчини и постави физическата сила в служба на интелигентността, на духовното превъзходство. Но ако самата интелигентност не се съчетава със справедливост и добри намерения и ако намеренията ѝ сполучат, резултатът тогава е държава, съставена от измамници и измамници. Това обаче, с интелектуалния прогрес на масите, въпреки всички *усилия* за възпирането му, постепенно излиза наяве и довежда до революция. Ако, напротив, интелигентността се съчетава със справедливост и

Артур Шопенхауер Парерга и паралипомена

добри намерения, налице е съвършена държава, според мярката на човешките неща изобщо. С оглед на това е много целесъобразно справедливостта и добрите намерения не само да са налични, но също да са явни и открити, така че да подлежат на публичен контрол и проверка, при което все пак трябва да се избегне накърняване на концентрацията и мощта на единната държавна власт във вътрешните и външните дела от неизбежната тук намеса на мнозина, както почти винаги става в републиките. Следователно, да се отговори на всички тези изисквания чрез формата на държавата, е върховната задача на държавническото изкуство. В действителност обаче то трябва да се съобразява и с националното своеобразие на дадения народ като суров материал, чийто характер винаги упражнява голямо влияние върху съвършенството на това творение.

Никак не е малко, ако държавническото изкуство задачата си в такава степен, че в обществото да остане възможно най-малко несправедливост. Защото цялостното постигане на това без никакъв остатък е само идеална цел която може да се достигне само с приближение. Нали несправедливостта, изхвърлена от една страна, отново се промъква от друга, защото тя е заложена дълбоко в същността на човека. Опитваме се да постигнем тази цел чрез изкуствената форма на конституцията и съвършенството на законодателството, но приближението е асимптотично⁵ още и поради това, че установените понятия никога не изчерпват всички отделни случаи и не могат да стигнат до индивидуалното: те приличат на камъчетата на мозайката, не на нюансите на живописното платно. При това тук всички експерименти са опасни, защото в случая си имаме работа с най-трудната за обработка материя, човека, боравенето с който е почти толкова опасно, колкото това с гърмящо злато". В това отношение наистина за държавната машина свободата на печата е същото, което за парната машина е предпазният клапан, тъй като посредством нея всяко недоволство бързо избива в думи и дори, ако не е прекалено силно нагнетено, може съвсем да се уталожить. Но трупам ли се недоволство, хубаво е това да се разбере своевременно, за да се вземат мерки. Така е много по-добре, отколкото ако, потиснато, недоволството остане да зрее, тлее, кипи и нараства, докато завърши с взрив. От друга страна обаче свободата на печата трябва да се разглежда като разрешение да се продава отрова - отрова за душата и ума. Защото какво ли не може да бъде внушено на невежата и неразсъждаваща тълпа? Особено ако бъде подмамена с мнима изгода и печалба! И на какво ли престъпление не е способен човек, комуто е била пусната муха в главата? Затова много се страхувам, че опасностите от свободата на печата надхвърля ползата от нея, особено там, където има законни пътища, открити пред всяка жалба. Във всеки случай обаче свободата на печата трябва да има за условие най-строга забрана на всякаква анонимност.

Като цяло дори може да се формулира хипотезата, че справедливостта има свойства, аналогични на определени химически вещества, които не могат да се получат в чист и изолиран вид, а в най-добрия случай с малък примес, който им служи за носител или им придава нужната консистенция, като например флуорът, дори алкохолът, синилната киселина и др. под., Така че справедливостта, ако трябва да се наложи и дори да господства в действителния свят, по необходимост изисква малка добавка от произвол и насилие, за да може, независимо от истинската си само идеална и затова ефирна природа, да действа и да се запазва в този реален и материален свят, без да се изпари и да отлети в небето, както става при Хезиод. Като такава необходима химическа основа или сплав могат да се разглеждат всяко право по рождение, всички наследствени привилегии, всяка държавна религия и някои други неща, тъй като едва на произволно установена основа от този вид правото може да се наложи и да бъде последователно проведено. Това следователно ще бъде Архимедовата точка на правото.

Изкуствената и произволно избрана линеева система на растенията не може да се замени с естествена, защото такава система, колкото и да би съответствала на разума и колкото и многократно да беше изпробвана, никога не гарантира сигурността и непоклатимостта на определенията, които има изкуственото и произволното. по същия начин изкуствената и произволна основа на държавното устройство, както беше представена по-горе, не може да бъде

⁵ Асимптотично – асимптота – права линия, до която дадена крива се приближава неограничено, без да я достигне окончателно

Артур Шопенхауер Парерга и паралипомена

заменена от чисто естествена основа, която, нарушавайки споменатите условия, би искала на мястото на привилегиите по рождение да постави тези на личните достойнства, на мястото на националната религия - резултатите от изследванията на разума и т. н., тъкмо защото, колкото и всичко това да съответства на разума, на него все пак му липсва сигурността и непоклатимостта на определенията, които единствено осигуряват стабилността на обществото.

В противоположност на това в Съединените щати на Северна Америка виждаме опита да се мине съвсем без такава произволна основа, значи да се остави да господства напълно непримесеното, чисто, абстрактно право. Само че успехът не е привлекателен, защото при целия материален просперитет на страната там намираме като господстваща нагласа долния утилитаризъм заедно с неизменния му другар, невежеството, което е прокарало пътя на англиканското лицемерие, на глупавото фанфаронство, на бруталната грубост в съюз с тъповатия култ към жената. А там са на дневен ред дори и по-лоши неща, а именно робство, свързано с крайна жестокост към черните роби, най-несправедливо потисничество спрямо свободните негри, законът на Линч, чести и много пъти ненаказани убийства иззад ъгъла, нечувано брутални дуели, понякога открита подигравка с правото и законите, отказ от изплащане на обществени дългове, възмутително политическо ограбване на една съседна провинция, след нея алчни разбойнически набези в една съседна страна, които после трябваше да бъдат разкрасявани от най-високо място с неистини, познати и осмивани в цялата страна, все по-растяща охлокрация и накрая цялото разложително влияние, което споменатото отрицание на законността в тази страна неизбежно упражнява върху личния морал. Така че този пробен образец на чисто правно устройство на обратната страна на планетата не говори много в полза на републиките, още по-малко обаче правят това неговите подражания в Мексико, Гватемала, Колумбия и Перу. Един съвсем специфичен и при това парадоксален недостатък на републиките е още и това, че в тях на превъзхождащите умове неизбежно им е по-трудно да се доберат до високи длъжности и така до непосредствено политическо влияние, отколкото в монархиите. Защото срещу такива умове навсякъде, винаги и при всички обстоятелства, са в заговор или инстинктивен съюз всички ограничени, слаби и обикновени умове, здраво сплотени от общия страх пред този свой естествен враг. На винаги многобройното им гъмжило, при републиканско държавно устройство, лесно ще се удаде да потисне и изключи по-добрите, за да не бъде изпреварено от тях, нали първите, при това при равна изходна позиция, са винаги петдесетима срещу един. Напротив, при монархията тази навсякъде естествена лига на ограничените срещу превъзхождащите умове действа само от едната страна - само отдолу: отгоре, напротив, умът и талантът имат естествен застъпник и защитник, понеже преди всичко самият монарх има твърде високо и солидно положение, за да се страхува от нечия компетентност. При това той служи на държавата повече с волята, отколкото с ума си, който никога не може да отговори на толкова много изисквания. Следователно той трябва непрестанно да си служи с чужди умове и естествено, предвид на това, че интересът му е здраво сраснал с този на страната, неотделим е и тъждествен с него, ще предпочете и облагодетелства най-добрите, защото са най-пригодните инструменти за него, стига само да е способен да ги открие, което не е чак толкова трудно, когато човек ги търси непресторено. По същия начин и министрите имат твърде голяма преднина пред издигащите се държавни служители, за да гледат на тях със завист и на същото основание ще предпочетат и впрегнат в работа забележителните умове, за да се възползват от силите им. Следователно по този начин в монархиите умът има много по-добри шансове срещу непримиримия си и вездесъщ враг, глупостта, отколкото в републиките. Но това е голямо предимство.

А и въобще монархичната форма на управление е по-естествена за човека почти по същия начин, както е и по-естествена за пчелите и мравките, прелитащите жерави, слоновете при преход, обединените за набези вълци и други животни, които всички поставят едного начело на начинанието си. Също и всяко човешко, свързано с опасности начинание, всеки военен поход, всеки кораб трябва да се подчинява на един командващ: навсякъде една воля трябва да е ръководна. Дори животинският организъм е монархично конструиран: мозъкът единствен е водач и управник, водещо начало. Макар и сърцето, стомахът и дробовете да допринасят много повече за запазването на цялото, тези редови граждани в замяна на това не могат да управляват и

Артур Шопенхауер Парерга и паралипомена

ръководят. Управлението е работа единствено на мозъка и трябва да произлиза от една точка. Дори планетната система е монархична. Напротив, републиканската система е така протиеестествена за човека, както е неблагоприятна за висшите духовни прояви, т.е. изкуствата и науките. В съответствие с това по цялата земя и във всички времена намираме, че народите, било в стадия на цивилизованост, било на дивачество, или на междинна степен, се управляват монархично. Навсякъде кралят е един и санът му по правило е наследствен. Той е сякаш олицетворение или монограма на целия народ, който се издига в него до индивидуалност. В този смисъл той с право може да каже: *Държавата, това съм аз!* Точно затова виждаме в Шекспировите исторически драми кралете на Англия и Франция да се обръщат един към друг с *France* и *England*, също и херцогът на Австрия е наречен *Austria* (в *Крал Джон III*, 1.), сякаш разглеждайки себе си като възплъщение на своите националности. Това точно съответства на човешката природа и тъкмо затова наследственият монарх никак не може да отдели собственото си благо и това на семейството си от благо на страната, както това най-често се случва при изборния - вж. папската държава. Републиките обаче са протиеестествени, изкуствено създадени и произлизат от размисъл, поради това се срещат в цялата световна история като редки изключения, а именно малките гръцки републики, римската и картагенската. При това всички те са обусловени от това, че 5/6, може би 7/8 от населението са били *роб*и. Нали и съединените щати в Америка през 1840-та година от население 16 милиона имаха 3 милиона *роб*и. При това републиките в древността са били много по-недълговечни от монархиите. Републиките общо взето лесно се създават, но трудно се запазват. За монархиите е валидно обратното.

Има безспорна прилика между конституционните крале и боговете на Епикур, които, без да се месят в човешките дела, пребивават в блаженство и душевен покой там горе на своето небе. Само че сега те са дошли на мода и във всяко немско миниатюрно княжество се играе някаква пародия на английското държавно устройство, в пълни подробности, с горна и долна камара, чак до *Habeas corpus*⁶. Произлезли от английския характер и английските условия и предполагащи и двете, тези форми прилягат на английския народ и са естествени за него. Но също толкова естествено за немския народ е неговото разделение на множество племена, подчинени на също толкова князе с действителна власт, с един кайзер над всички, който пази вътрешния мир и представлява навън единството на райха, тъй като всичко това произлиза от немския характер и условия. Англичаните се показват много разумни също и в това, че здраво и свято се придържат към старите си институции, нрави и обичаи, макар и с опасност да отидат твърде далеч и да станат смешни с упорството си, защото тези неща не са хрумвания от безделие, а са израснали постепенно по силата на обстоятелствата и от самата мъдрост на живота и поради това са подходящи за тях като нация. Немският Михел, напротив, се е оставил даскалът му да го убеди, че трябва да облече английски фрак, иначе не можело. Той си го е издействал от папата и сега изглежда доста смешно в него с неловките си маниери и недодяланост. Но фракът има много да му стиска и да го притеснява, преди всичко заради съдебните заседатели, които идват от най-суровото английско средновековие, от времето на крал Джон, когато умението да чете и пише е могло да освободи човека от смъртно наказание, и е най-лошият от всички видове криминален съд. Вместо обучени и опитни криминални съдии, на които косите са побелели от всекидневното разплитане на хитрините и уловките на крадци, убийци и измамници и затова знаят как да се доберат до истината, тук седят шивачи и обувчари, за да разгадават истината в измамната плетеница на лъжата и привидността с неумелия си, груб, неопитен, непохватен, дори непривикнал към трайно съсредоточаване ум, а на всичко отгоре междувременно мислят за платното и кожата и ги тегли към дома. Но тъй като съвсем им липсва ясна представа за разликата между вероятно и сигурно те устройват в смътното си съзнание един вид *пресмятане на вероятностите*, според който уверено решават за живота и смъртта на други хора. Е, да, но се смята, че те ще бъдат безпристрастни. Кой, *зложелателната тълпа*? Сякаш не трябва десет пъти повече да се опасяваме от пристрастие от страна на братята по съсловие на обвиняемия, отколкото от страна на напълно чуждите му, живеещи в съвсем други области, несменяеми и

⁶ Habeas corpus - английски закон от 1679 г., който гарантира неприкосновеността на личността.

Артур Шопенхауер *Парерга и паралипомена*

съзнаващи професионалната си чест криминални съдии. А да се поверят на съдебни заседатели делата за престъпления срещу държавата и нейния глава, както и нарушенията на закона за печата, означава наистина да хванеш вълка да ти пасе овцете.

§128

Навсякъде и във всички времена е имало много недоволство от правителствата, законите и обществените институции, но в по-голямата си част, само защото хората винаги са готови да им вменят във вина нищетата, която е неразделно свързана със самото човешко съществуване, бидейки, казано на митологичен език, проклятието, изречено над Адам и цялото му потомство. Обаче никога тази измама не е била вършена по по-лъжлив и дързък начин, отколкото от демагозите на „съвремението“. Защото те, като врагове на християнството, са оптимисти: светът за тях е „цел сам за себе си“ и затова сам по себе си, т. е. според естественото си устройство, е уреден по най-превъзходен начин, отлично място за щастлив живот. Крещящите срещу такъв възглед колосални злини на този свят те приписват изцяло на правителствата: само те да изпълняваха задълженията си, небето щеше да бъде на земята, т. е. всички без мъка и лишения щяха до насита да се тъпчат, да се наливат, да се размножават и да мрат - защото това е парафраза на тяхното „цел сам за себе си“.

§129

Едно време главната опора на трона беше вярата. Днес ва е *кредитът*⁷. на самия папа едва ли доверието на неговите вярващи му е по-присърце от доверието на неговите кредитори. Ако някога са оплаквали греховността на света, сега с ужас констатираят световната задлъжнялост и както някога са предричали Страшния съд, сега предричат всеобщия държавен банкрут, но също така с увереността, че самите те няма да го преживеят.

§130

Правото на собственост наистина е етически и рационално много по-добре обосновано от правото по рождение, но то е сродно и сраснало с него, така че трудно може да се отстрани последното, без да се постави в опасност първото. Основанието за това е, че по-голямата част от собствеността е наследена, следователно е вид право по рождение. и старите благородници носят името на наследственото си имение, следователно с него изразяват просто своето притежание. в съответствие с това всички собственици, ако вместо завист проявяваха съобразителност, трябваше да са привърженици на запазването на правото по рождение. Така че благородническото съсловие като такова носи двойна полза, като, от една страна, спомага за поддържането на правото на собственост, а от друга, на кралското право по рождение. защото кралят е първият благородник в страната и също по правило се отнася към благородника като към свой по-скромен роднина и съвсем различно отколкото дори към най-доверения си човек, представител на третото съсловие. И съвсем естествено е той да има повече доверие на тези, чиито предци най-често са били първите слуги и постоянното най-близко обкръжение на неговите предци. Затова благородникът с право напомня името си, когато, в случай на подозрение, уверява краля си в своята вяроност и отдаденост. Впрочем, както е известно на моите читатели, характерът се наследява от бащата. Глупаво и смешно е човек да не се интересува за някого чий син е.

§ 131.

Аз съм на мнение, че жените никога не достигат пълна зрялост, а винаги трябва да си останат под истинска мъжка опека, била тя от страна на бащата, на съпруга, на сина или на държавата - както е в Индия. Съответно те не бива никога да разполагат самолично със състояние, което не са придобили сами. Напротив, да бъде назначена една майка за опекун и управител на бащиното наследство на децата си, това, смятам, е непростима и пагубна глупост.

⁷ Игра на думи - тъй като думата кредит произлиза от латинското *credo* - вярвам

Артур Шопенхауер Парерга и паралипомена

Най-вероятно е такава жена да прахоса с ухажора си това, което бащата на децата ѝ е придобил с труда на целия си живот и то с мисълта за бъдещето на тези деца, независимо дали тя ще се ожени за този ухажор, или не. За това предупреждава още старият Омир:

Знаеш какво изменчиво сърце притежава жената.

Повече мисли дома на съпруга си нов да подрежда,
а за предишните рожби, за своя предишен съпруг тя,
щом е починал, не мисли и никак не иска да знае.

Често след смъртта на мъжа истинската майка се превръща в мащеха. Въобще само мащехите имат лошата слава, довела до пейоративната употреба на думата. Думата „пастрок“ никога не се е използвала по този начин. Във всеки случай жената винаги се нуждае от опекун, значи никога не бива да бъде опекун. На мнение съм също, че пред съда свидетелството на жена *при равни други условия* трябва да има по-малка тежест от това на мъж, така че думата на двама свидетели - мъже да струва колкото свидетелството на три или дори четири жени. Защото съм убеден, че женската част от човечеството, взета като цяло, дневно бълва три пъти повече лъжи от мъжката и при това с такъв правдив и искрен вид, който е недостижим за мъжете. Мохамеданите наистина отиват в другата крайност. Един млад, образован турчин ми каза веднъж: „Ние гледаме на жената просто като на почва, в която да се посее семето. Затова и религията ѝ е без значение. Ние можем да вземем за жена християнка, без да искаме от нея да си смени вярата.“ На въпроса ми дали дервишите са женени, той отговори: „Това се *разбира* от само себе си. Нали пророкът е бил женен, а те не бива да се стремят да бъдат по-свети от него.“

Нямаше ли да е по-добре, да няма почивни дни, но в замяна да има повече часове за почивка? Колко благотворно щеше да бъде въздействието на 16-те часа на скучния и точно затова опасен неделен ден, ако 12 от тях бяха разпределени във всички дни на седмицата! За религиозна цел пак щяха да са достатъчни два от свободните неделни часове, а повече не се отделят за нея почти никога, още по-малко за благоговейни размишления. Древните също не са имали ежеседмичен почивен ден, но наистина би било много трудно действително да се съхранят за хората и опазят от посегателства така отвоюваните два свободни часа дневно.

§ 132

Вечният еврейн Ахасвер не е нищо друго освен олицетворение на целия еврейски народ. Тъй като е съгрешил тежко против Спасителя и Агнеца Божи, той никога няма да бъде избавен от земния живот и неговото бreme и ще се скита бездомен в чужди земи.

Това именно е прегрешението и съдбата на малкия еврейски народ, който по наистина чудодееен начин от почти две хиляди години, прогонен от местообитанието си, все още съществува и се скита без дом, докато толкова много големи и покрити със слава народи - асирийци, мидийци, перси, финикийци, египтяни, етруски и т. н. - са намерили вечен покой и напълно са изчезнали. Наред с тях такава дребна нация не заслужава и споменаване. Така до ден днешен този *прокуден народ*, този Йоан Безземни⁸ сред народите може да се намери по цялата земя, никъде у дома си и никъде чужд, и при това с безпримерно упорство държи на своята националност. Той би искал, помнейки за Авраама, който живял в Ханаан като чужденец, но постепенно, според обещанието на неговия Бог, станал господар на цялата страна (I. Моис. 17:8), да стъпи някъде здраво и да пусне корени, за да се сдобие отново със земя, без която един народ е като топка, подхвърлена във въздуха. В това време той паразитира върху другите народи и земята им, но независимо от това е въодушевен от най-горещ патриотизъм по отношение на собствената си нация, който излиза наяве чрез най-здрава солидарност, така че всички се застъпват за всеки и всеки за всички. Тяхната религия от самото начало се слива с държавата им, но при това не тя е най-важното, тя е само връзката, която ги сплотява, *сборен пункт* и техен опознавателен знак. Това личи също и от факта, че дори покръстеният еврейн, за разлика от всички други вероотстъпници, по никакъв начин не си навлича омразата и отвращението на останалите, като не се смятат

⁸ По-малък брат на Ричард Плантагенет, крал на Англия след неговата смърт през 1199 г. Наречен е "Безземни", защото при разпределянето на наследството между синовете си баща му, Хенри II му отрежда само малки и периферни земи

Артур Шопенхауер Парерга и паралипомена

най-ортодоксалните, а по правило не престава да им бъде приятел и другар и да ги разглежда като истински свои сънародници. Дори при редовната тържествена молитва на евреите, за която трябва да се съберат десетима, ако не достига един, на негово място може да дойде покръстен евреин, но не и друг християнин. Същото важи и за всички други религиозни действия. Нещата биха се открили още по-ясно, ако някога християнството западне и изчезне съвсем. Тогава евреите не биха престанали да съществуват обособено и да се държат един за друг настрана от останалите. Затова е изключително повърхностен и погрешен възгледът, евреите да се разглеждат просто като религиозна секта. Нещо повече, подвеждащото към тази грешка обозначение „еврейско вероизповедание“, израз зает от християнската църква, е из основи погрешен, преднамерено заблуждаващ и не трябва да се разрешава. Правилният израз е по-скоро „еврейска националност“. Евреите изобщо нямат вероизповедание: монотеизмът принадлежи към тяхната националност и държавното им устройство и при тях се разбира от само себе си. Всъщност правилно разбрани, монотеизъм и еврейство са взаимозаменими понятия. Това, че присъщите на националния характер евреите, добре известни недостатъци, между тях удивителното отсъствие на всичко това, което изразява думата боязливост, скромност, смиреност, благоговение, почит, най-очебийният им недостатък, въпреки че той може би по-добре от което и да е положително качество помага да си пробиеш път, та това, че тези недостатъци трябва да се отдадат главно на продължителното и несправедливо потисничество, на което са били подложени, е наистина извинение за тях, но не ги премахва. Трябва да изкажа безрезервна похвала на разумния евреин, който, изоставяйки старите приказки, лъжи и предразсъдъци, напуска една среда, която не му носи нито чест, нито изгода (въпреки че второто се случва по изключение), ако ще и да не се отнася много сериозно към християнската вяра: иначе ли стоят нещата с младия християнин, който декламира кредото си по време на конфирмацията? Но за да му бъде спестена и тази крачка и по най-мекия начин да се сложи край на тази трагикомична нелепост, най-доброто средство без съмнение е да се разрешат, дори да се поощряват браковете между евреи и християни, срещу които църквата не може да възрази нищо, тъй като са подкрепени с авторитета на самият апостол (I. Коринт. 7- 12-16) Тогава за стотина години ще останат много малко евреи и скоро след това призрактът ще бъде прогонен окончателно, а Ахасвер - погребан. Този толкова желателен резултат обаче ще бъде осуетен, ако еманципацията на евреите бъде доведена дотам, че те да се сдобият с право на участие в ръководството и управлението на християнските страни. Защото тогава *те* наистина ще бъдат и ще си останат евреи. Да се ползват от равни граждански права, това го изисква справедливостта. Но да се допуснат до участие в държавата е абсурдно: те са и си остават чужд, ориенталски народ затова трябва неизменно да се смятат за чужди заселници, когато преди 25 години в английския парламент се водеха дебати върху еманципацията на евреите, един оратор предложи следния хипотетичен случай: един английски евреин пристига в Лисабон, където среща двама души в крайна неволя и беда, но по силите му е да спаси само един от тях. Лично на него и двамата са му чужди. Единият от тях обаче е англичанин, но християнин, другият е португалец, но евреин. Кого ще спаси той? Вярвам, че никой разумен християнин и никой искрен евреин няма да се поколебае в отговора си. Но той предлага мерило за правата, които трябва да бъдат предоставени на евреите.

§133

По никакъв повод религията не се намесва така непосредствено и очевидно в практическия и материален живот, както при *клетвата*. Лошото е, че с нея животът и собствеността на едного попадат в зависимост от метафизичните убеждения на другия. Но ако някога, както можем да се опасяваме, западнат всички религии и изчезне всяка вяра, как тогава ще стои въпросът с клетвата? Затова вероятно си струва усилието да разгледаме дали няма никакъв чисто морален, независим от всяка позитивна вяра и все пак сводим до ясни понятия смисъл на клетвата, който като светая светих от чисто злато би могъл да устои на такъв всеобщ църковен пожар, въпреки че наред с пищната и внушаваща страхопочитание религиозна клетва той би трябвало да изглежда малко невзрачен и прозаичен.

Артур Шопенхауер Парерга и паралипомена

Безспорната цел на клетвата е по чисто морален път да се противопоставим на твърде често срещаната неискреност и лъжливост на човека, като усилим съзнанието му за признатия от него морален дълг да говори истината, внушавайки му някакви необичайни съображения и чрез тях - живо усещане за този дълг. Ще се опитам да изясня чисто моралния, свободен от всичко трансцендентно и митично, смисъл на такова изтъкване на въпросния дълг според моята етика.

В главното си съчинение том I, § 62 и по-подробно в конкурсната си работа за основата на морала, § 17 формулирах парадоксалното, но вярно положение, че в определени случаи човек има право да лъже и го защитих с направеното там пояснение и обосноваване. Тези случаи са, първо, тези, при които той би имал право да упражни сила срещу други хора, и, второ, тези, при които са му отправени напълно неоснователни въпроси, същевременно от такова естество, че той би застрашил интересите си както с отказ да отговори, така и с откровения си отговор. Тъкмо защото в подобни случаи безспорно е налице правото да се говори неистината, при важни случаи, чийто изход зависи от твърденията на определен човек, както и при обещания, чието изпълнение е от голяма важност, най-напред има нужда от изричното и тържествено заявление на същия, че той признава отсъствието на такива основания да се говори неистината, т. е. знае и си дава сметка, че тук не му е въздействано с насилие или заплаха, а е във властта само на справедливостта, също така, че признава отправения му въпрос за основателен, и накрая, че осъзнава важността на настоящото си твърдение. Това заявление предполага, че ако лъже при такива обстоятелства, той с ясно съзнание извършва тежка неправда, бидейки в ролята на човек, комуто с пълно доверие в неговата почтеност е дадена цялата власт относно решаването на случая, която той може да използва както честно, така и нечестно. Ако той излъже при това положение, той носи ясното съзнание за това, че е човек, който, ако му бъде дадена пълна власт, ще я използва нечестно при пълно обмисляне на нещата. Такова свидетелство за него *самия* му дават лъжливите му показания. Към това обаче се прибавя обстоятелството, че тъй като няма човек без потребност от някаква метафизика, също така всеки носи в себе си макар и неясното убеждение, че светът има не само физическо, но същевременно някак си и метафизично значение и дори също, че във връзка с последното индивидуалното ни действие чисто и просто според моралната си стойност има свършено различни и много по-важни последствия от породените само от емпиричното му въздействие, следователно то наистина има трансцендентно значение. По този въпрос вж. конкурсната ми работа *За основата на морала* §21. Ще добавя само, че човек, който отрича на собствените си действия всякакви друго освен емпирично значение никога не може да издигне това твърдение, без усещане за вътрешна съпротива и без насилие върху себе си. Искането да се положи клетва изрично поставя човека в позиция, от която той трябва да разглежда себе си, в този смисъл, като чисто морално същество и която му дава съзнание за голямата важност за *самия* него на взетите от него в това му качество решения, което трябва да омаловажи до пълно отстраняване всичките му останали съображения. Тук е несъществено дали стимулираното по този начин убеждение за метафизично и същевременно морално значение на нашето съществуване е просто смъртно почувствано, дали е облечено във всевъзможни митове и притчи, които му придават живост, или е издигнато до яснотата на философското мислене. А оттук отново следва, че по същество е без значение дали клетвената формула дава израз на тази или онази митологична връзка, или е съвсем абстрактна, като разпространеното във Франция „Кълна се!“⁹. Формулата би трябвало да се избира според интелектуалното равнище на заклеващия се, така, както тя се *избира* според позитивната му вяра. От такава гледна точка дори човек, който не принадлежи към никоя религия, спокойно може да бъде поставен под клетва.

191

⁹ Използва се за подсилване, също като „вярвайте ми“ или „честна дума“.